

1 Overzicht van de historische ontwikkeling van het Latijn

De Latijnse taal (*lingua latīna*) is genoemd naar de *Latīni*, de inwoners van de streek *Latium* in Centraal-Italië, nu Lazio genoemd, waarin de stad Rome (*Rōma*) is gelegen. De vroegste schriftelijke overblijfselen van de Latijnse taal dateren uit een tijd na de traditionele stichtingsdatum van Rome (21 april 753 v. Chr.). De oudste in Rome gevonden tekst dateert uit het eind van de 6de eeuw v. Chr., een zgn. *CIPRUS*, gevonden onder de *lapis niger* op het *FORUM ROMANUM*. De grote stroom begint echter pas vanaf de 3de eeuw v. Chr. Literaire teksten bezitten we vanaf ca. 250 v. Chr. Deze vroege teksten wijken in taalkundig opzicht sterk af van wat gewoonlijk het 'klassiek Latijn' wordt genoemd, dat wil zeggen het literaire Latijn zoals gebruikt door auteurs als Gaius Julius Caesar en Marcus Tullius Cicero (1ste eeuw v. Chr.).

Begonnen als taal van een betrekkelijk kleine groep mensen is het Latijn in de Oudheid gaandeweg geworden tot de voertaal van (globaal) heel Zuid- en West-Europa en westelijk Noord-Afrika. Het is de basis geweest voor de huidige Romaanse talen. Na de periode van expansie van het Romeinse Rijk en van stabilisering van de in bezit genomen gebieden ontstond er een toenemende druk van Germaanse en Slavische volkeren van buiten het rijk. Kort na 400 n. Chr. gaven de Romeinen Engeland op. In 410 werd Rome geplunderd door de Visigoten onder Alarik. In dezelfde tijd drongen de Vandalen door tot in Spanje en Afrika. In 476 viel het (West-)Romeinse Rijk. Dit betekende niet dat de Romeinse beschaving meteen ten einde kwam. De binnengevallen stammen namen van de superieure Romeinse cultuur over wat ze gebruiken konden. Een niet onaanzienlijk aantal heidense en christelijke auteurs zette de klassieke literaire traditie voort en ook in andere opzichten is er sprake van continuering van het Romeinse cultuurgoed. Het Latijn bleef bovendien in gebruik als taal van de kerk en de theologie, als taal van de administratieve en juridische documenten, en als weten-

schappelijke voertaal. De ineenstorting van het Romeinse Rijk, samengaand met het wegvallen van de bestuurlijke eenheid en het ineenstorten van het onderwijsstelsel, bracht uiteindelijk een diversificatie en verzelfstandiging van de verschillende delen van het Rijk met zich mee. Dat gold ook voor de manier waarop het Latijn zich ontwikkelde. Het 'echte' Latijn werd een tweede taal, een 'geleerden'taal. Het eerste document in de Franse taal dateert van 842 (*EDEN VAN STRAATSBURG*).

De vorm van het geschreven Latijn van de vroege Middeleeuwen week in meer of mindere mate af van het klassieke Latijn. Dit was afhankelijk van diverse factoren: de mate van scholing van de auteurs, de invloed van ambtelijk en kerkelijk jargon en de invloed van de volkstaal. In Frankrijk heeft o.a. Karel de Grote veel gedaan om het gesproken en geschreven Latijn weer meer op het klassieke Latijn te laten lijken. In de scholen, die weer in ere werden hersteld, werd Latijn in een zo 'zuiver' mogelijke vorm onderwezen. Voor de continuering van het Latijn en de overdracht van de Latijnse literatuur is deze zogenaamde *KAROLINGISCHE RENAISSANCE* van groot belang geweest. Door dit soort activiteiten werd anderzijds het besef van het verschil tussen volkstaal en Latijn geaccentueerd. Het Latijn ging fungeren als de tweede taal naast de volkstaal en werd als zodanig aan de behoefte van de communicatie aangepast, vooral op het punt van de woordenschat. Deze 'tweede taal' fungeerde o.a. als internationale geleerdentaal, maar ook als taal van het recht en van de poëzie. De latere humanisten herontdekten niet alleen de waarde van de klassieke Oudheid in zijn algemeenheid, maar conformeerden zich ook (opnieuw) aan de normen van het klassieke Latijn. Deze fase van het Latijn (*HUMANISTENLATIJN* OF *NEOLATIJN*) kende in Nederland zijn hoogtepunt in de 16de en 17de eeuw. Maar ook nu nog wordt het Latijn gebruikt, bijvoorbeeld in (geleerden)poëzie en uiteraard in de rooms-katholieke kerk.

2 De uitspraak van het Latijn

2.1 De klanken

Hieronder volgen enkele regels voor de uitspraak van de klanken in de klassieke periode (ten tijde van Caesar en Cicero).

a) klinkers (vocalen):

In het klassieke Latijn bestond er een oppositie tussen lange en korte klinkers, die in het schrift niet tot uitdrukking komt (zie beneden). Dit onderscheid is van wezenlijk belang voor het woordaccent (zie § 2.2) en voor de metriek. De klankwaarde van deze klinkers was

ongeveer als hieronder aangegeven:

ā	als in Ned. baar	ō	als in Ned. boos
a	als in Ned. bad	o	als in Ned. bod
ē	als in Ned. beer	ū	als in Ned. boer
e	als in Ned. bed	u	als in Ned. hoed
ī	als in Ned. bier		
i	als in Ned. bit		

b) tweeklanken (diftongen):

ae	ongeveer als in maïs, bijvoorbeeld Caesar. Al in de tijd van Caesar en Cicero spraken sommige taalgebruikers een open ē uit, als in Ned. blēren.
au	als in Ned. koud. Ook hier kwam al ten tijde van Cicero de uitspraak als lange

	open o voor (ō), als in Ned. uitroep oōh, bijvoorbeeld applaudo ('ik juich toe').
oe	als in Eng. moist.
ui	als in Ned. foei.
eu	meestal uitgesproken als in Ned. ui, maar beter [ew].

Of het Latijn nog een klank /ü/ (uitgesproken als [u] in muziek) kende, is niet zeker.

c) medeklinkers (consonanten):

p	als in Ned. peer
b	als in Ned. beer
t	als in Ned. teer
d	als in Ned. heerlijk
k	als in Ned. keer
g	als in Frans garçon
k ^w	(gespeld qu) als in Eng. quick, als in Ital. quando
g ^w	(gespeld gu) als in Ital. guardare

m	als in Ned. maar
n	als in Ned. naar
l	als in Ned. lief/loef
r	als in Ned. trillende r als in Ned. (niet: brouw 'r')
f	als in Ned. fiets
s	als in Ned. sap, stem
j	(gespeld i) als in Ned. jas
w	(gespeld v) als in Eng. William

2.2 Het schrift

Het Latijnse alfabet bevatte vanaf ca. het begin van onze jaartelling de volgende letters:

A	E	I	O	V
B	D	G		
P	T	C K Q		
M	N			
F	S	H		
L	R			
X	Y	Z		

De tekens die in de klassieke periode vooral op officiële inscripties maar ook in handschriften werden gebruikt lijken het meest op onze hoofdletters. Een onderscheid tussen hoofd- en kleine letters werd niet gemaakt. Naast dit schrift

2.3 De klemtoon

Anders dan in het Nederlands en het Frans is de klemtoon (het woordaccent) in een woord niet gebonden aan een vaste lettergreep. In het woord *imperátor* ('aanvoerder') rust de klemtoon op de lettergreep *rā*. In de bijbehorende meervoudsvorm *imperatóres* op de lettergreep *tō*. Aan dit voorbeeld is tevens te zien dat de plaatsing van de

2.4 De moderne uitspraak

De moderne uitspraak is een ratjetoe. Afgezien van de invloed van de moedertaal op de uitspraak van het Latijn in de verschillende landen is er een aantal bewuste tendensen.

1. Allereerst is er de Italiaans-katholieke uitspraak. Het meest opvallend daarin is de 'zachte' uitspraak van de /k/ (geschreven -c) als [tsj] en van de /g/ als [dzj], bijvoorbeeld:

caelum [kailoem] uitspraak:
[tsjèloem] ('hemel'), vgl. Italiaans *cielo*, *Cesare*.

werd o.a. voor particuliere correspondentie, maar later ook voor boekproductie een 'lopend' ('cursief') schrift ontwikkeld. Onze kleine letters zijn voornamelijk afgeleid van latere versies van een lopend schrift.

De letters corresponderen – zoals in veel talen – niet precies met de eerder beschreven klanken en soms worden combinaties van letters gebruikt. Twee voorbeelden:

1. Lange en korte vocalen worden in het klassieke Latijn weergegeven met hetzelfde teken: *MALUS* = *mālus* ('appelboom') en *malus* ('slecht').

2. De I en V worden zowel gebruikt voor de (lange en korte) vocalen /i/ en /u/ als voor de semivocalen /j/ en /w/. Aparte tekens voor /j/ en /w/, nl. *j* en *v*, dateren uit de 16de eeuw. In de meeste moderne teksten wordt de *i* nog steeds gebruikt voor de klinker en semivocaal, maar wordt wel de *u* van de *v* onderscheiden. Dat gebeurt ook in dit woordenboek.

klemtoon niet volkomen vrij is: het gaat in beide gevallen om de voorlaatste lettergreep van het woord. Bij meerlettergrepige woorden kan het accent nooit op de laatste lettergreep vallen. Het accent valt op de voorlaatste of voorvoorlaatste lettergreep.

genus [gènoes] uitspraak:
[dzjènoes] ('geslacht'), vgl. Italiaans *genere*.

2. In de Nederlandse standaarduitspraak wordt de /k/ hard uitgesproken voor *a*, *o* en *u*, maar als [s] voor *i*, *e* en *ae*, bijvoorbeeld:

Cicero [Kiekeroo] uitspraak: [Sieseroo], vgl. Frans *Cicéron*.

De /ae/ wordt meestal als [e] uitgesproken, bijvoorbeeld *caelum* [kailoem] uitspraak: [seelum].

3. Natuurlijk wordt soms ook een poging gedaan om de wetenschappelijk gereconstrueerde uitspraak te gebruiken, bijvoorbeeld /ae/ uitgesproken als [ai]. Echt systematisch gebeurt dat niet.

Voor de in de Nederlandse cultuur opgenomen woorden en namen maakt dit ook een vreemde indruk.

3 Overzicht van declinaties en conjugaties

3.1 Declinatie van substantieven

Ie declinatie: -a-stammen

sing. nom.	ros	a	(‘roos’)	plur.	ros	ae
gen.	ros	ae			ros	ārum
dat.	ros	ae			ros	īs
acc.	ros	am			ros	ās
abl.	ros	ā			ros	īs

Ile declinatie: -o-stammen

sing. nom.	domin	us	(‘meester’)	plur.	domin	ī
gen.	domin	ī			domin	ōrum
dat.	domin	ō			domin	īs
acc.	domin	um			domin	ōs
abl.	domin	ō			domin	īs
voc.	domin	e				

N.B. Alleen bij deze groep van substantieven komt in het enkelvoud een aparte aanspreekvorm (vocativus) voor. Bij eigennamen op -ius is de voc. -ī (Horātī). Zo ook fili (‘zoon’).

sing. nom.	puer		(‘jongen’)	plur.	puer	ī
gen.	puer	ī			puer	ōrum
dat.	puer	ō			puer	īs
acc.	puer	um			puer	ōs
abl.	puer	ō			puer	īs

sing. nom.	ager		(‘akker’)	plur.	agr	ī
gen.	agr	ī			agr	ōrum
dat.	agr	ō			agr	īs
acc.	agr	um			agr	ōs
abl.	agr	ō			agr	īs

sing. nom.	templ	um	(‘tempel’)	plur.	templ	a
gen.	templ	ī			templ	ōrum
dat.	templ	ō			templ	īs
acc.	templ	um			templ	a
abl.	templ	ō			templ	īs

IIIe declinatie: consonantstammen

sing. nom.	dux	('leider')	plur. duc	ēs
gen.	duc	is	duc	um
dat.	duc	ī	duc	ibus
acc.	duc	em	duc	ēs
abl.	duc	e	duc	ibus

sing. nom.	opus	('werk')	plur. oper	a
gen.	oper	is	oper	um
dat.	oper	ī	oper	ibus
acc.	opus		oper	a
abl.	oper	e	oper	ibus

-i-stammen

sing. nom.	turr	is ('toren')	plur. turr	ēs
gen.	turr	is	turr	ium
dat.	turr	ī	turr	ibus
acc.	turr	im	turr	īs (ēs)
abl.	turr	ī	turr	ibus

sing. nom.	mar	e ('zee')	plur. mar	ia
gen.	mar	is	mar	ium
dat.	mar	ī	mar	ibus
acc.	mar	e	mar	ia
abl.	mar	ī	mar	ibus

-gemengde declinatie

sing. nom.	cīv	is ('burger')	plur. cīv	ēs
gen.	cīv	is	cīv	ium
dat.	cīv	ī	cīv	ibus
acc.	cīv	em	cīv	ēs
abl.	cīv	e	cīv	ibus

sing. nom.	urb	s ('stad')	plur. urb	ēs
gen.	urb	is	urb	ium
dat.	urb	ī	urb	ibus
acc.	urb	em	urb	ēs
abl.	urb	e	urb	ibus

sing. nom.	oss	('bot')	plur. oss	a
gen.	oss	is	oss	ium
dat.	oss	ī	oss	ibus
acc.	oss		oss	a
abl.	oss	e	oss	ibus

IVe declinatie: -u-stammen

sing. nom.	man	us ('hand')	plur. man	ūs
gen.	man	ūs	man	uum
dat.	man	uī	man	ibus
acc.	man	um	man	ūs
abl.	man	ū	man	ibus

sing. nom.	corn ū	('hoorn')	plur. corn	ua
gen.	corn ūs		corn	uum
dat.	corn uī/ūi		corn	ibus
acc.	corn ū		corn	ua
abl.	corn ū		corn	ibus

Ve declinatie: -ē-stammen

sing. nom.	di ēs	('dag')	plur. di	ēs
gen.	di ēī		di	ērum
dat.	di ēī		di	ēbus
acc.	di em		di	ēs
abl.	di ē		di	ēbus

3.2 Declinatie van adjectieven

3.2.1 Adjectieven van de a- en o-stammen

a. adjectieven op -us, -a, um (bonus 'goed')

	masc.	fem.	n.		masc.	fem.	n.
sing. nom.	bon-us	bon-a	bon-um	plur.	bon-ī	bon-ae	bon-a
gen.	bon-ī	bon-ae	bon-ī		bon-ōrum	bon-ārum	bon-ōrum
dat.	bon-ō	bon-ae	bon-ō		bon-īs	bon-īs	bon-īs
acc.	bon-um	bon-am	bon-um		bon-ōs	bon-ās	bon-a
abl.	bon-ō	bon-ā	bon-ō		bon-īs	bon-īs	bon-īs
voc.	bon-e						

b. adjectieven op -er, -(e)ra, -(e)rum (liber 'vrij' en pulcher 'mooi')

	masc.	fem.	n.		masc.	fem.	n.
sing. nom.	liber	liber-a	liber-um	plur.	liber-ī	liber-ae	liber-a
gen.	liber-ī	liber-ae	liber-ī		liber-ōrum	liber-ārum	liber-ōrum
dat.	liber-ō	liber-ae	liber-ō		liber-īs	liber-īs	liber-īs
acc.	liber-um	liber-am	liber-um		liber-ōs	liber-ās	liber-a
abl.	liber-ō	liber-ā	liber-ō		liber-īs	liber-īs	liber-īs
	masc.	fem.	n.		masc.	fem.	n.
sing. nom.	pulcher	pulchr-a	pulchr-um	plur.	pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-a
gen.	pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-ī		pulchr-ōrum	pulchr-ārum	pulchr-ōrum
dat.	pulchr-ō	pulchr-ae	pulchr-ō		pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs
acc.	pulchr-um	pulchr-am	pulchr-um		pulchr-ōs	pulchr-ās	pulchr-a
abl.	pulchr-ō	pulchr-ā	pulchr-ō		pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs

3.2.2 Adjectieven van de IIIe declinatie

a. adjectieven met een abl. sing. op -ī (*ācer* 'scherp', *gravis* 'zwaar', *atrōx* 'gruwelijk')

	masc.	fem.	n.	masc./fem.	n.	masc./fem.	n.
sing. nom.	<i>ācer</i>	<i>ācr-is</i>	<i>ācr-e</i>	<i>grav-is</i>	<i>grav-e</i>	<i>atrōx</i>	
gen.		<i>ācr-is</i>		<i>grav-is</i>		<i>atrōc-is</i>	
dat.		<i>ācr-ī</i>		<i>grav-ī</i>		<i>atrōc-ī</i>	
acc.	<i>ācr-em</i>	<i>ācr-e</i>		<i>grav-em</i>	<i>grav-e</i>	<i>atrōc-em</i>	<i>atrōx</i>
abl.		<i>ācr-ī</i>		<i>grav-ī</i>		<i>atrōc-ī</i>	
	masc.	fem.	n.	masc./fem.	n.	masc./fem.	n.
plur. nom.	<i>ācr-ēs</i>	<i>ācr-ia</i>		<i>grav-ēs</i>	<i>grav-ia</i>	<i>atrōc-ēs</i>	<i>atrōc-ia</i>
gen.		<i>ācr-ium</i>		<i>grav-ium</i>		<i>atrōc-ium</i>	
dat.		<i>ācr-ibus</i>		<i>grav-ibus</i>		<i>atrōc-ibus</i>	
acc.	<i>ācr-ēs</i>	<i>ācr-ia</i>		<i>grav-ēs</i>	<i>grav-ia</i>	<i>atrōc-ēs</i>	<i>atrōc-ia</i>
abl.		<i>ācr-ibus</i>		<i>grav-ibus</i>		<i>atrōc-ibus</i>	

b. adjectieven met een abl. sing. op -e (comparatieven, bv. *altior* 'hoger'; verder *dīves* 'rijk', *pauper* 'arm', *vetus* 'oud')

	masc./fem.		n.	masc./fem.		n.	masc./fem.		n.
sing. nom.	<i>altior</i>	<i>altius</i>	<i>vetus</i>	plur. nom.	<i>altiōr-ēs</i>	<i>altiōr-a</i>	<i>veter-ēs</i>	<i>veter-a</i>	
gen.	<i>altiōr-is</i>		<i>veter-is</i>	gen.	<i>altiōr-um</i>		<i>veter-um</i>		
dat.	<i>altiōr-ī</i>		<i>veter-ī</i>	dat.	<i>altiōr-ibus</i>		<i>veter-ibus</i>		
acc.	<i>altiōr-em</i>	<i>altius</i>	<i>veter-em</i>	acc.	<i>altiōr-ēs</i>	<i>altiōr-a</i>	<i>veter-ēs</i>	<i>veter-a</i>	
abl.	<i>altiōr-e</i>		<i>veter-e</i>	abl.	<i>altiōr-ibus</i>		<i>veter-ibus</i>		

3.3 Declinatie van pronomina

Pronomina personalia - Persoonlijke voornaamwoorden

	1e persoon	2e persoon	3e persoon		
nom.	<i>ego</i> 'ik'	<i>tū</i> 'jij, u'	<i>is</i> 'hij'	<i>ea</i> 'zij'	<i>id</i> 'het'
gen.	<i>meī</i>	<i>tuī</i>	<i>eius</i>	<i>eius</i>	<i>eius</i>
dat.	<i>mihi</i>	<i>tibi</i>	<i>eī</i>	<i>eī</i>	<i>eī</i>
acc.	<i>mē</i>	<i>tē</i>	<i>eum</i>	<i>eam</i>	<i>id</i>
abl.	<i>mē</i>	<i>tē</i>	<i>eō</i>	<i>eā</i>	<i>eō</i>
nom.	<i>nōs</i> 'wij'	<i>vōs</i> 'jullie, u'	<i>eī, ī</i> 'zij'	<i>eae</i> 'zij'	<i>ea</i> 'zij'
gen.	<i>nostrum, nostrī</i>	<i>vestrum, vestrī</i>	<i>eōrum</i>	<i>eārum</i>	<i>eōrum</i>
dat.	<i>nōbīs</i>	<i>vōbīs</i>	<i>eīs, iīs, īs</i>	<i>eīs, iīs, īs</i>	<i>eīs, iīs, īs</i>
acc.	<i>nōs</i>	<i>vōs</i>	<i>eōs</i>	<i>eās</i>	<i>ea</i>
abl.	<i>nōbīs</i>	<i>vōbīs</i>	<i>eīs, iīs, īs</i>	<i>eīs, iīs, īs</i>	<i>eīs, iīs, īs</i>

Pronomen reflexivum - Wederkerend voornaamwoord

gen.	suī
dat.	sibi
acc.	sē, sēsē
abl.	sē, sēsē

laudō eum, eam, eōs, eās	‘ik prijs hem, haar, hen’
laudat sē	‘hij prijst zich, zij prijst zich’
laudant sē	‘zij prijzen zich’

Pronomina possessiva - Bezittelijke voornaamwoorden

masc.	fem.	n	
meus	mea	meum	‘mijn’
tuus	tua	tuum	‘jouw, uw’
noster	nostra	nostrum	‘onze, ons’
vester	vestra	vestrum	‘jullie, uw’
suus	sua	suum	‘zijn (eigen), haar (eigen), hun (eigen)’

Pronomina demonstrativa - Aanwijzende voornaamwoorden

hic,	haec,	hoc	‘deze, dit (hier bij mij)’
iste,	ista,	istud	‘die, dat (daar bij jou)’
ille,	illa,	illud	‘die, dat (daar bij hem, ginds)’

	singularis					
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	hic	haec	hoc	ille	illa	illud
gen.	huius	huius	huius	illius	illius	illius
dat.	huic	huic	huic	illī	illī	illī
acc.	hunc	hanc	hoc	illum	illam	illud
abl.	hōc	hāc	hōc	illō	illā	illō
	pluralis					
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	hī	hae	haec	illī	illae	illa
gen.	hōrum	hārum	hōrum	illōrum	illārum	illōrum
dat.	hīs	hīs	hīs	illis	illis	illis
acc.	hōs	hās	haec	illōs	illās	illa
abl.	hīs	hīs	his	illis	illis	illis

Iste wordt verbogen zoals ille.

Pronomina determinativa - Bepalende voornaamwoorden

De bepalende voornaamwoorden zijn:

is, ea, id (zie boven)	'deze (dic), dit (dat), degene (datgene)'
ipse, ipsa, ipsum	'zelf'
idem, eadem, idem	'dezelfde, hetzelfde'

Declinatie van ipse

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	ipse	ipsa	ipsum	ipsī	ipsae	ipsa
gen.	ipsius	ipsius	ipsius	ipsōrum	ipsārum	ipsōrum
dat.	ipsī	ipsī	ipsī	ipsīs	ipsīs	ipsīs
acc.	ipsum	ipsam	ipsum	ipsōs	ipsās	ipsa
abl.	ipsō	ipsā	ipsō	ipsīs	ipsīs	ipsīs

Declinatie van idem

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	idem	eadem	idem	eīdem	eādem	eadem
gen.	eiusdem	eiusdem	eiusdem	eōrundem	eārundem	eōrundem
dat.	eīdem	eīdem	eīdem	eīs(iīs, is)dem	eīs(iīs, is)dem	eīs(iīs, is)dem
acc.	eundem	eandem	idem	eōsdem	eāsdem	eadem
abl.	eōdem	eādem	eōdem	eīs(iīs, is)dem	eīs(iīs, is)dem	eīs(iīs, is)dem

Pronomen relativum - Betrekkelijk voornaamwoord

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	quī	quae	quod	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quibus	quibus	quibus
acc.	quem	quam	quod	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quibus	quibus	quibus

Pronomen interrogativum - Vragend voornaamwoord

	singularis			pluralis		
	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n
nom.	quis	quae	quid	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quibus	quibus	quibus
acc.	quem	quam	quid	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quibus	quibus	quibus

3.4 Conjugatie van de regelmatige werkwoorden

3.4.1 Eerste conjugatie

I. Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	ik prijs	moge (laat) ik prijzen	prijs(t)	(te) prijzen	prijzend
	laudō laudās laudat laudāmus laudātis laudant	laudem laudēs laudet laudēmus laudētis laudent	laudā laudāte	laudāre	laudāns -antis
Imperfectum	ik prees	ik zou prijzen			
	laudābam laudābās laudābat laudābāmus laudābātis laudābant	laudārem laudārēs laudāret laudārēmus laudārētis laudārent			
Futurum (simplex)	ik zal prijzen			te zullen prijzen	zullende prijzen
	laudābō laudābis laudābit laudābimus laudābitis laudābunt			laudātūrus -a, -um esse	laudā- tūrus -a, -um

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Praesens	ik word geprezen	moge ik geprezen worden	spoor(t) aan*	geprezen (te) worden
	laudor laudāris laudātur	lauder laudēris laudētur	hortāre	laudārī
	laudāmur laudāminī laudantur	laudēmur laudēminī laudentur	hortāminī	
Imperfectum	ik werd geprezen	ik zou geprezen worden		
	laudābar laudābāris laudābātur	laudārer laudārēris laudārētur		
	laudābāmur laudābāminī laudābantur	laudārēmur laudārēminī laudārentur		
Futurum (simplex)	ik zal geprezen worden			(te) zullen geprezen worden
	laudābor laudāberis laudābitur			laudātum īrī
	laudābimur laudābiminī laudābuntur			

* N.B. de zogenaamde passieve imperativus komt vrijwel alleen bij de deponentia voor.

II. Voltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	
Perfectum	ik heb geprezen ik prees	moge (laat) ik geprezen hebben	geprezen (te) hebben	
	laudāvī laudāvistī laudāvit laudāvimus laudāvistis laudāvērunt	laudāverim laudāveris laudāverit laudāverimus laudāverītis laudāverint	laudāvisse	
Plq.pf.	ik had geprezen	ik zou geprezen hebben		
	laudāveram laudāverās laudāverat laudāverāmus laudāverātis laudāverant	laudāvissem laudāvisse laudāvisset laudāvissemus laudāvissetis laudāvissent		
Futurum exactum	ik zal geprezen hebben			
	laudāverō laudāveris laudāverit laudāverimus laudāveritis laudāverint			
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Perfectum	ik ben geprezen ik werd geprezen	moge (laat) ik geprezen zijn	geprezen (te) zijn	geprezen (zijnde)
	laudātus sum -a, -um es est	laudātus sim -a, -um sis sit	laudātus -a, -um esse	laudātus -a, -um
	laudātī sumus -ae, -a estis sunt	laudātī simus -ae, -a sitis sint		

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Plq.pf.	ik was geprezen	ik zou geprezen zijn		
	laudātus eram -a, -um erās erat	laudātus essem -a, -um essēs esset		
	laudātī erāmus -ae, -a erātis erant	laudātī essēmus -ae, -a essētis essent		
Futurum exactum	ik zal geprezen zijn			
	laudātus erō -a, -um eris erit			
	laudātī erimus -ae, -a eritis erunt			

3.4.2 Tweede conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	ik verwoest	moge (laat) ik verwoesten	verwoest	(te) verwoesten	verwoestend
	dēleō dēlēs dēlet dēlēmus dēlētis dēlent	dēleam dēleās dēleat dēleāmus dēleātis dēleant	dēlē dēlēte	dēlēre	dēlēns -entis

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Imperfectum	ik verwoestte	ik zou verwoesten			
	dēlēbam dēlēbās dēlēbat dēlēbāmus dēlēbātis dēlēbant	dēlērem dēlērēs dēlēret dēlērēmus dēlērētis dēlērent			
Futurum (simplex)	ik zal verwoesten			(te) zullen verwoesten	zullende verwoesten
	dēlēbo dēlēbis dēlēbit dēlēbimus dēlēbitis dēlēbunt			dēlētūrus -a, -um esse	dēlētūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word verwoest	moge ik verwoest worden	heb(t) medelijden*	verwoest (te) worden	
	dēleor dēlēris dēlētur dēlēmur dēlēminī dēlentur	dēlear dēleāris dēleātur dēleāmur dēleāminī dēleantur	miserēre miserēminī	dēlērī	

* N.B. zie noot §3.4.1.

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Imperfectum	ik werd verwoest	ik zou verwoest worden		
	dēlēbar dēlēbāris dēlēbātur dēlēbāmur dēlēbāminī dēlēbantur	dēlērer dēlērēris dēlērētur dēlērēmur dēlērēminī dēlērentur		
Futurum (simplex)	ik zal ver- woest worden			(te) zullen verwoest worden
	dēlēbor dēlēberis dēlēbitur dēlēbimur dēlēbiminī dēlēbuntur			dēlētum irī

3.4.3 Derde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	ik overwin	moge (laat) ik overwinnen	overwin(t)	(te) overwinnen	over- winnend
	vincō vincis vincit vincimus vincitis vincunt	vincam vincās vincat vincāmus vincātis vincant	vince vincite	vincere	vincēns -entis
Imperfectum	ik overwon	ik zou overwinnen			
	vincēbam vincēbās vincēbat vincēbāmus vincēbātis vincēbant	vincerem vincerēs vinceret vincerēmus vincerētis vincerent			

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal over- winnen			te zullen overwinnen	zullende overwinnen
	vincam vincēs vincet vincēmus vincētis vincent			victūrus -a, -um esse	victūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Prae- sens	ik word overwonnen	moge ik overwonnen worden	vertrek(t)*	overwonnen (te) worden	
	vincor vinceris vincitur vincimur vincimini vincuntur	vincar vincāris vincātur vincāmur vincāmini vincantur	proficiscere proficiscimini	vincī	
Imperfectum	ik werd overwonnen	ik zou over- wonnen worden			
	vincēbar vincēbāris vincēbātur vincēbāmur vincēbāmini vincēbantur	vincerer vincerēris vincerētur vincerēmur vincerēmini vincerentur			
Futurum (simplex)	ik zal overwon- nen worden			(te) zullen overwonnen worden	
	vincar vinceris vincētur vincēmur vincēmini vincentur			victum īrī	

* N.B. zie noot §3.4.1.

3.4.4 Vierde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	ik hoor	moge (laat) ik horen	hoor(t)	(te) horen	horend
	audiō audis audit audīmus audītis audiunt	audiam audiās audiat audiāmus audiātis audiant	audi audīte	audīre	audiēns -entis
Imperfectum	ik hoorde	ik zou horen			
	audiēbam audiēbās audiēbat audiēbāmus audiēbātis audiēbant	audīrem audīrēs audīret audīrēmus audīrētis audīrent			
Futurum (simplex)	ik zal horen			(te) zullen horen	zullende horen
	audiam audiēs audiet audiēmus audiētis audient			audītūrus -a, -um esse	audītūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	ik word gehoord	moge ik gehoord worden	verdeel(t)* worden	gehoord (te)	
	audior audiris auditur audīmur audīminī audiuntur	audiar audiāris audiātur audiāmur audiāminī audiantur	partire partīminī	audīrī	

* N.B. zie noot §3.4.1.

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus
Imperfectum	ik werd gehoord	ik zou gehoord worden		
	audiēbar	audīrer		
	audiēbāris	audīrēris		
	audiēbātur	audīrētur		
	audiēbāmur	audīrēmur		
	audiēbāminī	audīrēminī		
	audiēbantur	audīrentur		
Futurum (simplex)	ik zal gehoord worden			
	audiar			
	audiēris			
	audiētur			
	audiēmur			
	audiēminī			
	audientur			

3.4.5 De *capiō* groep

Een aantal werkwoorden gedraagt zich gedeeltelijk als werkwoorden van de *audio* groep, maar in een klein aantal vormen als de *vinco* groep. In de lemmata in het woordenboek blijkt dat uit de vorm van de infinitivus (*capere*).

3.4.6 De onregelmatige werkwoorden

I. *sum, esse, fui, part. fut. futūrus* 'zijn'

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	ik ben	moge (laat) ik zijn	wees(t)	(te) zijn	
	<i>sum</i>	<i>sim</i>		<i>esse</i>	
	<i>es</i>	<i>sis</i>	<i>es</i>		
	<i>est</i>	<i>sit</i>			
	<i>sumus</i>	<i>sīmus</i>			
	<i>estis</i>	<i>sītis</i>	<i>este</i>		
	<i>sunt</i>	<i>sint</i>			

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Imperfectum	ik was eram erās erat erāmus erātis erant	ik zou zijn essem (of forem) essēs esset essēmus essētis essent			
Futurum (simplex)	ik zal zijn erō eris erit erimus eritis erunt		wees(t) estō estō estōte suntō	(te) zullen zijn futūrus -a, -um esse of fore	zullende zijn futūrus -a, -um

II. *ferō, ferre, tūli, lātum* 'dragen', 'brengen'

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	ik breng ferō fers fert ferimus fērtis ferunt	moge (laat) ik brengen feram ferās ferat etc.	breng(t) fer ferte	(te) brengen	brengend ferēns -entis
Imperfectum	ik bracht ferēbam ferēbās etc.	ik zou brengen ferrem ferrēs etc.			

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Futurum (simplex)	ik zal brengen	(dat) ik zal brengen		(te) zullen brengen	zullende brengen
	feram ferēs etc.	lātūrus -a, -um sim etc.	fertō fertō fertōte feruntō	lātūrus -a, -um esse	lātūrus -a, -um
Passivum	Indicativus	Coniunctivus		Infinitivus	
Praesens	ik word gebracht	moge (laat) ik gebracht worden		gebracht (te) worden	
	feror ferris fertur ferimur ferimini feruntur	ferar ferāris etc.		ferri	
Imperfectum	ik werd gebracht	ik zou gebracht worden			
	ferēbar ferēbāris etc.	ferrer ferrēris etc.			
Futurum (simplex)	ik zal gebracht worden			(te) zullen gebracht worden	
	ferar ferēris etc.			lātum īri	

IIIa. *volō, velle, volui* ‘willen’

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Præsens	ik wil	moge (laat) ik willen	(te) willen	willend
	volō vīs vult volumus vultis volunt	velim velis velit velimus velitis velint	velle	volēns, entis
Imperfectum	ik wilde	ik zou willen		
	volēbam volēbās etc.	vellem vellēs etc.		
Futurum (simplex)	ik zal willen			
	volam volēs etc.			

IIIb. *nōlō, nōlle, nōlui* ‘niet willen’

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Præsens	nōlō nōn vīs nōn vult nōlumus nōn vultis nōlunt	nōlim nōlis nōlit nōlimus nōlitis nōlint	nōlī nōlīte	nōlle	nōlēns, entis
Imperfectum	nōlēbam nōlēbās etc.	nōllem nōllēs etc.			

IIIc. *mālō, mälle, mālui* 'liever willen'

Onvoltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Praesens	mālō māvīs māvult mālumus māvultis mālunt	mālīm mālīs mālīt mālīmus mālītis mālīnt	mälle	mālēns, entis
Imperfectum	mālēbam mālēbās etc.	māllem mālles etc.		

IV. *eo, ĩre, ĩt, ĩtum* 'gaan'

IVa. Onvoltooide tijden

Activum/ passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	eō īs it/ĩtur īmus ĩtis eunt	eam eās eat/eātur eāmus eātis eant	ī ĩte	īre/ĩrī	īēns, euntis
Imperfectum	ībam ībās etc./ībātur	īrem īrēs etc./īrētur			
Futurum (simplex)	ībō ībīs etc./ībītur	itūrus -a, -um sīm	ītō ītō ītōte euntō	itūrus -a, -um csc	itūrus -a, -um

IVb. Voltooide tijden

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus
Perfectum	iī īstī iit/itum est iimus īstis iērunt	ierim ieris etc./itum sit	iisse(īsse)/itum esse
Plq.pf.	ieram ierās etc./itum erat	īssem īssēs etc./itum esset	
Futurum exactum	ierō ieris etc./itum erit		

4 Telwoorden

		hoofdtelwoorden	rangtelwoorden	distributiva	adverbia numeralia
1	I	ūnus, a, um een	prīmus, a, um eerste	singulī, ae, a telkens/ieder een	semel eenmaal
2	II	duo, duae, duo	secundus of alter	bīnī	bis
3	III	trēs, tria	tertius	ternī (trīnī)	ter
4	IV	quattuor	quārtus	quaternī	quater
5	V	quīnque	quīntus	quīnī	quīnquē(n)s
6	VI	sex	sextus	sēnī	sexiē(n)s
7	VII	septem	septimus	septēnī	septiē(n)s
8	VIII	octō	octāvus	octōnī	octiē(n)s
9	IX	novem	nōnus	novēnī	noviē(n)s
10	X	decem	decimus	dēnī	deciē(n)s
11	XI	ūndecim	ūndecimus	ūndēnī	ūndeciē(n)s
12	XII	duodecim	duodecimus	duodēnī	duodeciēs
13	XIII	trēdecim	tertius decimus	ternī dēnī	ter deciēs
14	XIV	quattuordecim	quārtus decimus	quaternī dēnī	quater deciēs
15	XV	quīndecim	quīntus decimus	quīnī dēnī	quīnquē deciēs
16	XVI	sēdecim	sextus decimus	sēnī dēnī	sexiēs deciēs
17	XVII	septendecim	septimus decimus	septēnī dēnī	septiēs deciēs
18	XVIII	duodēvigintī	duodēvīcēsīmus	duodēvicēnī	duodēviciēs
19	XIX	ūndēvigintī	ūndēvīcēsīmus	ūndēvicēnī	ūndēviciēs
20	XX	vīgintī	vīcēsīmus	vicēnī	viciēs
21	XXI	ūnus et vīgintī of vīgintī ūnus	ūnus et vīcēsīmus of vīcēsīmus prīmus	singulī et vicēnī of vicēnī singulī	semel et vīciēs of vīciēs semel
22	XXII	duo et vīgintī of vīgintī duo	alter et vīcēsīmus of vīcēsīmus alter	bīnī et vicēnī of vicēnī bīnī	bis et vīciēs of vīciēs bis
28	XXVIII	duodētrīgintā	duodētrīcēsīmus	duodētricēnī	duodētrīciēs
29	XXIX	ūndētrīgintā	ūndētrīcēsīmus	ūndētricēnī	ūndētrīciēs
30	XXX	trīgintā	trīcēsīmus	trīcēnī	trīciēs
40	XL	quadrāgintā	quadrāgēsīmus	quadrāgēnī	quadrāgiēs
50	L	quīnquāgintā	quīnquāgēsīmus	quīnquāgēnī	quīnquāgiēs
60	LX	sexāgintā	sexāgēsīmus	sexāgēnī	sexāgiēs
70	LXX	septuāgintā	septuāgēsīmus	septuāgēnī	septuāgiēs
80	LXXX	octōgintā	octōgēsīmus	octōgēnī	octōgiēs
90	XC	nōnāgintā	nōnāgēsīmus	nōnāgēnī	nōnāgiēs
100	C	centum	centēsīmus	centēnī	centiēs
101	CI	centum (et) ūnus	centēsīmus prīmus	centēnī singulī	centiēs semel
200	CC	ducentī, ae, a	ducentēsīmus	ducēnī	ducentiēs
300	CCC	trecentī, ae, a	trecentēsīmus	tricēnī	trecentiēs
400	CD	quadringentī, ae, a	quadringentēsīmus	quadringēnī	quadringentiēs

		hoofdtelwoorden	rangtelwoorden	distributiva	adverbia numeralia
500	D	quīngentī, ae, a	quīngentēsimus	quīngēnī	quīngentiēs
600	DC	sescentī, ae, a	sescentēsimus	sescēnī	sescentiēs
700	DCC	septingentī, ae, a	septingentēsimus	septingēnī	septingentiēs
800	DCCC	octingentī, ae, a	octingentēsimus	octingēnī	octingentiēs
900	DCCCC	nōngentī, ae, a	nōngentēsimus	nōngēnī	nōngentiēs
1000	M	mille	millēsimus	singula milia	milliēs
2000	MM	duo milia	bis millēsimus	bīna milia	bis milliēs
	of II				
1000000	IX	deciēs centēna milia	deciēs centiēs millēsimus	deciēs centēna milia	deciēs centiēs milliēs

Van de hoofdtelwoorden worden *ūnus*, *duo*, *trēs*, *ducentī* tot *nōngentī* en *milia* verbogen.

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	
nom.	ūnus	ūna	ūnum	duo	duae	duo	trēs	trēs	tria	milia
gen.	ūnīus	ūnīus	ūnīus	duōrum	duārum	duōrum	trium	trium	trium	miliūm
dat.	ūnī	ūnī	ūnī	duōbus	duābus	duōbus	tribus	tribus	tribus	milibus
acc.	ūnum	ūnam	ūnum	duo,duōs	duās	duo	trēs	trēs	tria	milia
abl.	ūnō	ūnā	ūnō	duōbus	duābus	duōbus	tribus	tribus	tribus	milibus

5 Maten, gewichten en munten

Hieronder volgt een overzicht van de meest voorkomende Latijnse termen. De corresponderende Nederlandse eenheden zijn benaderingen van de Romeinse eenheden.

5.1 Maten

Lengtematen

De basiseenheid is de voet (*pēs*) = 30 cm. Een voet werd weer onderverdeeld in 16 'vingers' (*digiti*).

1 digitus (duim)	= 18,5 mm
1 pēs (voet)	= 30 cm
1 cubitus (el)	= 1,5 <i>pedēs</i> = 45 cm
1 gradus (stap)	= 2,5 <i>pedēs</i> = 75 cm
1 passus (pas of vadem)	= 2 <i>gradūs</i> = 1,5 m
mille passūs of	
passuum (Rom. mijl)	= 1,5 km

Oppervlaktematen

1 pēs quadrātus	= 0,09 m ²
1 iūgerum (morgen)	= 1/4 ha

5.2 Gewichten

1 libra = as (Rom. pond)	= 327 g
1 ūncia (ons)	= 27,3 g

5.3 Munten

1 aureus	= 25 <i>dēnārii</i>
1 dēnārius	= 4 <i>sēstertiī</i>
1 sēstertius	= 2,5 <i>asses</i> (vanaf 130 v. Chr.: 4 <i>asses</i>)

Inhoudsmaten

- voor vloeistoffen

1 culleus	= 20 <i>amphorae</i> = 520 l
1 amphora	= 8 <i>congii</i> = 26 l
1 congius	= 6 <i>sextārii</i> = 3,25 l
1 hēmīna	= 0,27 l

- voor vaste stoffen

1 modius (<i>schepel</i>)	= 8,75 l
1 sēmimodius (<i>halve schepel</i>)	= 4,37 l
1 sextārius (<i>ook vloeibaar</i>)	= 0,55 l

De waarde van de Romeinse munten is moeilijk te bepalen doordat er in de loop van de tijd veel wijzigingen optraden. Voor de tijd van Caesar zou het bestaansminimum moeten worden gesteld op 400 à 500 *sestertiēn* per jaar.

6 De Romeinse kalender

In de Romeinse tijdrekening gold aanvankelijk de maan als vast oriëntatiepunt.

Julius Caesar nam het zonnejaar als uitgangspunt en stelde een jaar op 365 dagen met zo nu en dan een schrikkelag. Dit is in feite de basis voor onze tijdrekening.

Het jaar werd benoemd naar de consuls van het jaar: P. Sulpicio C. Aurelio consulibus 'tijdens het consulaat van P. Sulpicius en C. Aurelius'.

De namen van de maanden waren de volgende: (mēsis) Iānuārius, Februārius, Mārtius (oorspronkelijk de eerste maand van het jaar), Aprīlis, Māius, Iūnius, Iūlius (oorspronkelijk Quīntīlis), Augustus (oorspronkelijk Sextīlis), September, Octōber, November, December.

De dagen van de week heetten: Lūnae (diēs), Mārtis, Mercūrīi, Iovis, Veneris, Sātūrnī, Sōlis.

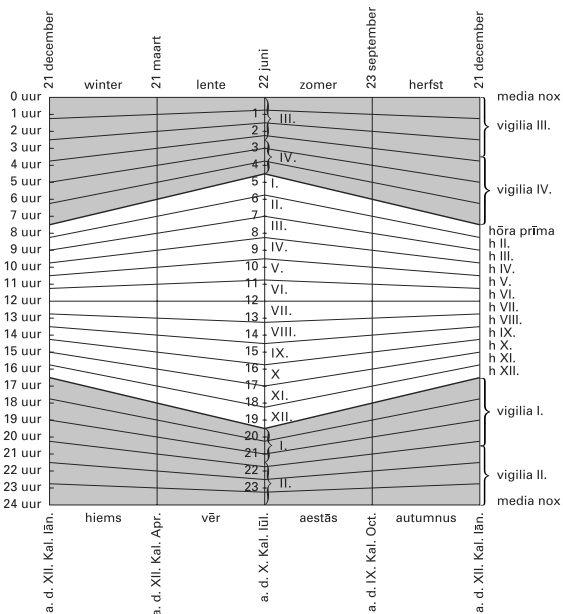
De datum werd berekend met behulp van drie vaste dagen:

Kalendae (Kal.)	1e dag van de maand
Nōnae (Nōn.)	5e dag van de maand (7e in maart, mei, juli en oktober)
Īdūs (Īd.)	13e dag van de maand (15e in maart, mei, juli en oktober)

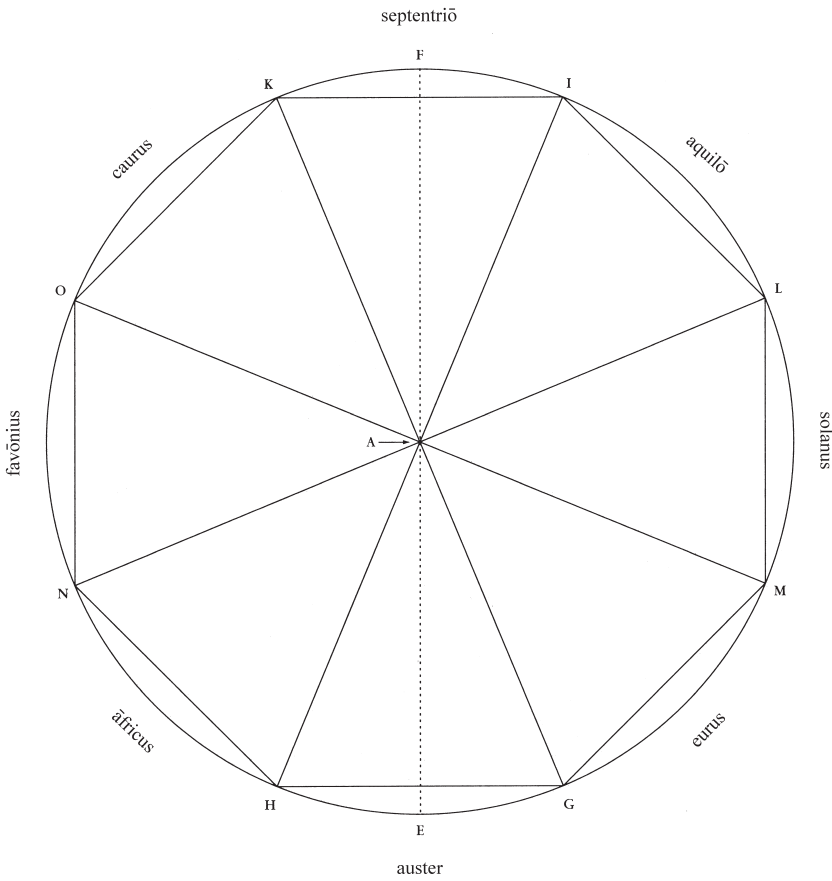
De andere dagen werden benoemd door vast te stellen hoeveel dagen ze voorafgaan aan de vaste oriëntatiepunten:

Kalendīs Iānuāriīs	1 januari
prīdiē Kalendās Iānuāriās	31 december
ante diem tertium Īdūs Mārtiās	13 maart (N.B. de Romeinen rekenden 'inclusief')

Een dag werd onderverdeeld in 12 hōrae ('uren'), waarvan de lengte afhing van de lengte van de dag tussen zonsopkomst en zonsondergang. Zie het volgende schema.

7 De acht windstreken*

* De afbeelding is met dank aan de uitgever ontleend aan 'Vitruvius Handboek bouwkunde vertaald door Ton Peters', Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Gennep 1997, p.52

8 Beknopt overzicht van de Romeinse geschiedenis

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
Voor Christus			
ca. 800 Nederzettingen op de Palatijn			814/3 Stichting van Carthago (legende)
753 Romulus sticht Rome, begin koningsrijd (legende)			750-550 Griekse kolonies gevestigd in Zuid-Italië en Sicilië
616-509 Rome geregeerd door Etruskische koningen	ca. 600 Aanleg van het Forum Romanum		ca. 600 Massilia gesticht als Griekse kolonie (Marseille)
509 Stichting van de res publica met twee consuls	510 Tempel van Juppiter op het Forum (legende)		
494 Instelling van het volkstribunaat			
451/450 Wet van de Twaalf Tafelen			480 De Grieken verslaan de Perzen bij Salamis
			447 Begin van de bouw van het Parthenon in Athene
			431-404 Peloponnesische oorlog tussen Sparta en Athene
396 Romeinen veroveren de Etruskische stad Veii		399 Dood van Socrates in Athene	
ca. 386 Galliërs plunderen Rome		ca. 380 Plato sticht de Academie in Athene	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
ca. 375 Aanleg van de Servische muur om Rome	ca. 375 Aanleg van de Via Appia en de Aqua Appia door Appius Claudius		
ca. 345-290 Samnietische en Latijnse oorlogen: Rome expandeert naar het zuiden en het oosten			333-323 Alexander de Grote verovert het Perzische rijk (incl. Egypte) Na de dood van Alexander de Grote valt zijn rijk uiteen in een aantal koninkrijken o.a. onder de Ptolemaeën (Egypte) en Seleuciden (Syrië), begin van de Hellenistische periode
		ca. 300 Epicurus ontwikkelt zijn filosofie (Athene)	
		ca. 300 Zeno ontwikkelt de stoïcijnse filosofie (Athene)	
		290 Stichting van de bibliotheek in Alexandrië (Egypte)	
281-275 Invasie en nederlaag van Pyrrhus, koning van Epirus	281 Via Appia doorgetrokken naar Tarente		
264-241 Eerste Punische oorlog: Rome verovert Sicilië			
		240 Eerste toneelproductie in Rome door Livius Andronicus	
		Plautus (ca. 250-184) komedies	237-218 Carthago verovert Spanje

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
218–201 Tweede Punische oorlog: Hannibal verslagen door Scipio Africanus, Rome verovert groot deel van Spanje		Ennius (ca. 239–169) tragedies; epos (<i>Annales</i>)	
202–191 Rome verovert Gallia cisalpina (de Poviakie)		Cato (234–149) proza (o.a. <i>De agri cultura</i>)	
200–150 Rome verovert Griekenland en Macedonië		Terentius (ca. 190–159) komedies	
149–146 Derde Punische oorlog: Carthago verwoest, Africa wordt Romeinse provincie			
146 Mummius plundert Corinthé, Griekenland wordt Romeinse provincie (<i>Achaëa</i>)	146 Eerste marmeren tempel in Rome (Juppiter Stator)	Lucilius (ca. 180–103) satiren	
133 Tiberius Gracchus stelt voor om land in staats eigendom te verdelen, hij wordt vermoord (129)			
123–122 Hervormingsplannen van Gaius Gracchus, hij wordt gedood			
111–105 Oorlog tegen de Numidische koning Jugurtha, beslist door Marius			112 Mithridates wordt koning van Pontus
102–101 Marius verslaat de Teutonen en de Kimbren			
91–89 Bondgenotenoorlog, verlening van het burgerrecht aan de Italische bondgenoten			
83–79 Burgeroorlog (Sulla tegen Marius), Sulla wordt dictator			

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
73-71 Slavenopstand geleid door Spartacus		Cicero (106-43) redevoeringen, filosofische en retorische geschriften	
64-63 Pompeius onderwerpt Syrië en Judaea		Varro (116-27) encyclopedist	
63-62 Samenzwering van Catilina ontdekt en onderdrukt door Cicero		Lucretius (ca. 97-55) leerdicht (<i>De rerum natura</i>)	
60 Eerste triumviraat (Pompeius, Crassus, Caesar)		Catullus (ca. 80-50) liefdesgedichten en epigrammen	
58-51 Caesar verovert Gallia transalpinia		Caesar (100-44) verslagen van zijn oorlogen	
49-46 Burgeroorlog tussen Pompeius en Caesar, Caesar verslaat Pompeius bij Pharsalus		Nepos (ca. 100-27) biografieën	
46 Kalenderhervorming door Caesar		Sallustius (86-34) geschiedschrijving	
44 Caesar wordt dictator voor het leven, vermoord op 15 (de Idus van) maart		Vitruvius (ca. 84-14) handboek over architectuur	
43 Tweede triumviraat (Antonius, Octavianus, Lepidus), Cicero vermoord			
31 Octavianus verslaat Antonius (en Cleopatra) bij Actium (in Griekenland)			37 Inval van de Parthen in Syrië
27 De senaat verleent Octavianus de titels Augustus en Princeps	27 Bouw van het Pantheon door Agrippa	Vergilius (70-19) gedichten (o.a. epos <i>Aeneis</i>) Horatius (65-8) gedichten (o.a. oden)	
	9 Bouw van de Ara Pacis Augustae	Livius (ca. 59 v.-17 n. Chr.) geschiedschrijving (<i>Ab urbe condita</i>)	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
12-19 De Romeinen veroveren <i>Germania</i> tot aan de Elbe		Tibullus (ca. 50-19) liefdeselegieën Propertius (ca. 50-ca. 2) liefdes- elegieën Ovidius (43 v.-17 n. Chr.) gedichten (<i>Metamorphoses</i>)	
Na Christus			
9 Romeinen o.l.v. Varus vernietigd in het Teutoburgerwoud, de Rijn wordt de grens van het Romeinse Rijk			
14 Dood van Augustus			
14-37 keizer Tiberius		Phaedrus (?-ca. 50) fabels	ca. 30 Kruisiging van Jezus Christus
37-41 Caligula			
41-54 Claudius			
42 <i>Mauritania</i> ingelijfd			
43 Verovering (deel van) <i>Britannia</i>			
54-68 Nero		Seneca stoïcijns filosoof (ca. 4-65) brieven, tragedies, filosofische geschriften Lucanus (39-65) epos (<i>Pharsalia</i>)	
64 Brand van Rome, vervolging van christenen in Rome	64 Bouw van Nero's <i>Domus aurea</i>		
69-79 Vespasianus			

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
70 Plundering van Jeruzalem		Plinius Maior (ca. 23-79) encyclopedist	
79 Uitbarsting van de Vesuvius, Pompeii en Herculaneum bedolven			
79-81 Titus	80 Bouw van het Colosseum en de Boog van Titus		
81-96 Domitianus		Martialis (ca. 40-104) epigrammen Petronius (?) roman (<i>Satyricon</i>) Tacitus (ca. 55-?) geschiedschrijving (o.a. <i>Annales</i>)	
96-98 Nerva			
98-117 Trajanus		Plinius Minor (ca. 61-113) brieven	
105-106 <i>Daacia</i> (Roemenië) wordt Romeinse provincie	112 Oprichting van de Zuil van Trajanus		
113-117 Oorlog tegen de Parthen			
117-138 Hadrianus		Juvenalis (67-ca. 140) satiren Suetonius (ca. 70-?) biografieën	
138-161 Antoninus Pius	122 Bouw van 'Hadrian's Wall'		
161-180 Marcus Aurelius		Apuleius (ca. 125-?) roman (<i>Metamorphoses</i>)	166 Gezantschap van Marcus Aurelius naar China
180-192 Commodus			
193-211 Septimius Severus		Tertullianus (ca. 160-230) christelijke theologische geschriften	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
212–217 Caracalla			
212 Burgerrecht voor alle vrije inwoners van het Romeinse Rijk	216 Bouw van de Thermen van Caracalla		
230 De Perzen vallen Mesopotamïa binnen			
235–270 Invallen van barbaren en talrijke staatsgrepen			
250 Christenvervolgingen onder keizer Decius			
254 De Marcomanni vallen Ravenna aan			
256 Invallen van de Franken bij de Rijn			
Herstel van het centrale gezag onder Aurelianus (270–275) en Diocletianus (284–305)	271 Aureliaanse muur om Rome gebouwd		
ca. 300 Mediolanum (Milaan) wordt keizerlijke residentie		Lactantius (ca. 250—ca. 325) christelijke theologische geschriften	
303–305 Grote christenvervolgingen			
306–337 Constantijn de Grote			
313 Edict van Milaan (christendom getolereerd naast andere culten)			
330 Constantinopel wordt de tweede hoofdstad	329 Bouw van de eerste St.-Pieter voltooid		
361–365 Julianus 'de Afvallige', laatste heidense keizer		Ausonius (ca. 310–394) gedichten (Moseilla)	375 De Hunnen verslaan de Goten bij de Dnjepr (Rusland), de Goten trekken westwaarts

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
<p>379-395 Theodosius I de Grote</p> <p>380 Het christendom wordt staatsgodsdienst</p>		<p>Ammianus Marcellinus (ca. 330-ca. 393) geschiedschrijving</p> <p>Symmachus (ca. 345-402) brieven</p> <p>Claudianus (?-404) gedichten</p>	
<p>395 Splitsing van het Romeinse Rijk in een westelijk en een oostelijk deel</p>		<p>Hieronymus (ca. 345-420) christelijke theologische geschriften, bijbelvertaling (<i>Vulgata</i>)</p> <p>Augustinus (354-430) christelijke theologische geschriften, autobiografie (<i>Confessiones</i>)</p>	
<p>402 Ravenna wordt de keizerlijke residentie</p> <p>406 De Franken en andere stammen vallen Gallië binnen</p>			
<p>410 De Visigoten onder Alarik I plunderen Rome, Brittannië wordt opgegeven</p>	<p>424 Bouw van het Mausoleum van Galla Placidia in Ravenna</p>		
<p>429-430 De Vandalen veroveren Noord-Afrika</p>		<p>Sidonius Apollinaris (ca. 430-486) gedichten, brieven</p>	
<p>455 De Vandalen plunderen Rome</p> <p>476 De laatste Romeinse keizer (Romulus Augustulus) afgezet door Odoaker</p>			